

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**İlahiyyat fakültəsi
Dillər kafedrası**

**ƏRƏB DİLİNDƏ İSMİ CÜMLƏ VƏ
ONUN NÖVLƏRİNİN TƏDRİSİ**

Dərs vəsaiti

Bakı – 2011

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**İlahiyyat fakültəsi
Dillər kafedrası**

**ƏRƏB DİLİNDƏ İSMİ CÜMLƏ VƏ
ONUN NÖVLƏRİNİN TƏDRİSİ**

Dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 02.03.2012-ci il tarixli 336 sayılı əmri ilə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

Bakı – 2011

Nəqli ismi cümlə

Xəbəri ad qrupuna mənsub bir söz və ya söz birləşməsi ilə ifadə olunan cümləyə "İsmi cümlə" جملة اسمية deyilir.

Məlumdur ki, ismi cümlədə həm mübtədə, həm də xəbər ayrı-ayrı nitq hissələrindən ibarət ola bilər: isim, sifət, əvəzlik (işarə və şəxs), say, zərf. Bu baxımdan nəqli ismi cümlələri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. Həm mübtədəsi həm də xəbəri isimdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

التلميذ مشغول [ət-tilmizu məşğulun] – Şagird məşğuldür.

القاهرة مدينة [əl-qahiratu mədinətun] – Qahirə şəhərdir.

افريقيا قارة [əfriqiyə qarratun] – Afrika qitədir.

Bu kimi cümlələr iki yerə ayrılır: mübtədəsi müəyyənlikdə, xəbəri qeyri-müəyyənlikdə olan və ya hər iki üzvü, müəyyən səbəbə görə, müəyyənlikdə olan ismi cümlə.

Birinci növ ismi cümləyə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, ərəb dilində ismi xəbəri mübtədəyə bağlayan xüsusi xəbər şəkilçisi olmadığından, burada mübtədə-xəbər əlaqəsi əsasən aşağıdakı sintaktik vasitələrin və fonetik amillərin birgə iştirakı vasitəsilə düzəlir:

a) sözlərin sırası ilə:

mübtədə ismi xəbərdən əvvəl gəlməlidir.

b) mübtədə müəyyənlikdə, xəbər isə qeyri-müəyyənlikdə olmalıdır.

c) uzlaşma vasitəsi ilə:

ismi xəbər mübtədə ilə cins, kəmiyyət və hala görə uzlaşmalıdır.

d) intonasiya vasitəsi ilə:

mübtədədə səs yuxarı qalxır, xəbərdə səs aşağı düşür.

Misal:

نسر الجبال طائر [nəsr-u-l-cibəli tairun] – Qartal quşdur.

الاركة اثانة [əl-ərikətu əşəşətun] – Divan mebelidir.

Bu kimi cümlələrdə inversiya (sözlərin yerdəyişməsi) baş verərsə məna alınmır, bu halda xəbərlə mübtəda arasında III şəxs əvəzliyinin işlədilməsi vacibdir.

Misal:

طائر هو نسر الجبال [tairun huva nəsr-u-l-cibəli] – Quşdur qartal.

الاركة هي اثانة [əşəşətun hiyə-l-ərikətu] – Mebelidir divan.

İkinci növ ismi cümləyə gəldikdə burada həm mübtəda, həm də xəbər müəyyənlikdə olur.

Misal:

ابوك عمي [əbukə ʿammi] – Sənin atan mənim əmimdir.

زوجة صديقه اختي [zəucətu sadiqihi ʿuxti] – Onun dostunun arvadı mənim bacımdır.

ذاتك الرجلان هما الصديقان المذكوران [zənnikə-r-raculəni humə-s-sadiqani-l-məzkurani] – O iki adam adı çəkilmiş iki dostdur.

Bu kimi ismi cümlələrdə mübtəda xəbər ardıcılığı əsas götürülür.

2. Mübtədası isim, xəbəri sifətlə ifadə olunan ismi cümlə

Müasir ərəb ədəbi dilində bu növ, ismi cümlənin ən geniş yayılmış növüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, sifət ismi cümlədə heç zaman mübtəda ola bilmədiyi halda, xəbər sifətin bütün növləri (nisbi sifət, feli sifət, keyfiyyət bildirən sifət, rəng və ya fiziki nöqsan bildirən sifətlər) ilə ifadə oluna bilər.

Misal:

الشباب ابي [əş-şəbbu ʿəbiyyun] – Gənc məğrurdur.

a) Xəbəri nisbi sifətlə ifadə olunan ismi cümlə.

Misal:

الشيخ مصري [əş-şeyxu mısriyyun] – Qoca misirlidir.

b) Xəbəri feli sifətlə ifadə olunan ismi cümlə.

Misal:

Artıkl olub olmamasına baxmayaraq, xüsusi isimlərin işarə əvəzliyi ilə bildirilən uzlaşan təyini bilavasitə təyinləndən sonra gəlməlidir; mübtədə işarə əvəzliyi ilə ifadə olunarsa mübtədə-xəbər ardıcılığı öz yerində qalır.

Müqayisə et:

(ismi cümlə) هذه الكويت [həzihi-l-kuveytu] – Bu Küveytdir.

(uzlaşan təyini söz birləşməsi) الكويت هذه [əl-kuveytu həzihi] –

bu Küveyt (ismi cümlə) تلك السليمانية [tilkə-s-suleymanıyyətu] – O Süleymaniyyədir.

(uzlaşan təyini söz birləşməsi) السليمانية تلك [‘əs-suleymanıyyətu tilkə] – o Süleymaniyyə

7. Mübtədası isim, xəbəri zərfdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

الامتحان غدا [əl-’imtiħanu ğadən] – İmtahan sabahdır.

8. Mübtədası şəxs əvəzliyi, xəbəri sifətdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هو مدين ب... [huva mədinun bi...] – O borcludur...

Bu kimi cümlələrdə inversiya nəticəsində xəbər cümlənin əvvəlində də gələ bilər.

Misal:

مدين هو ب... [mədinun huva bi...] – Borcludur o...

9. Mübtədası işarə əvəzliyi, xəbəri sifətdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هذه جميلة جدا [həzihi cəmilətu ciddən] – Bu, çox gözəldir.

هذا حلو جدا [həzə hulvun ciddən] – Bu, çox şirindir.

10. Mübtədası və xəbəri şəxs əvəzliyindən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هي انا [hiyə ’ənə] – O (müən.), mənəm.

هو انت [huva ’əntə] – O (müz.), sənəm.

11. Mübtədasi işarə əvəzliyi, xəbəri şəxs əvəzliyindən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هذه هي [həzihi hiyə] – Bu odur.

12. Mübtədasi şəxs əvəzliyi, xəbəri işarə əvəzliyindən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

نحن هكذا [nəhnu həkəzə] – Biz beləyik.

هو هذا [huva həzə] – O, budur.

13. Mübtədasi şəxs əvəzliyi, xəbəri zərfdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

انا هنا [ʔənə hunə] – Mən burdayam.

هم هناك [hum hunəkə] – Onlar oradadırlar.

Bu cümlələrdə mübtədanın və ya xəbərin vurğulanması səsin intonasiya, tembrindən aslıdır.

14. Mübtədasi say, xəbəri isimdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

الواحدة عدد [əl-vahidətu ʿadadun] – Bir saydır.

15. Mübtədasi say, xəbəri sifətdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

المئة كثيرة [əl-miʔətu kəşirətu] – Yüz çoxdur.

16. Mübtədasi işarə əvəzliyi, xəbəri saydan ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هذه خمسة اسبوع [həzihi xamsətu ʔəsbəʿin] – Bu, 5/7- dir.

17. Mübtədasi işarə əvəzliyi, xəbəri zərf bildirən sözdən ibarət olan ismi cümlə.

Misal:

هذا غدا [həzə ğadən] – Bu sabahdandır.

Bu tip cümlələr ərəb dilində çox nadir hallarda işlənir; burada predikativlik nəticəsində xəbər gizlidir.

Nəqli cümlədə mübtəda və ya xəbər in vurğulanması yalnız cümlə üzvlərinin sıralanması nəticəsində baş vermir. Şifahi nitqdə məntiqi vurğu səsin mübtəda və ya xəbər in üzərində artması ilə, yazıda isə hər bir üzv müəyyən leksik vahidlərlə vurğulana bilər.

a) ... ف ... اما [ʔəmmə... fə...] gəldikdə..., gəlincə..., isə ifadəsi.

Qoşa bağlayıcı olan bu ifadənin birinci tərəfi اما ...[ʔəmmə...] ilə işlədilər söz mübtəda, ...ف [fə...] isə cümlə içərisində, nitq hissələri qruplarına daxil olan hər hansı bir sözdən əvvəl gəlməlidir.

Misal:

اما تلك الامراة فهي طبيبة [ʔəmmə tilkə-l-ʔimraʔatu fə-hiyə tabibətu] – O qadına gəldikdə, o, həkimdir.

b) ان [ʔinnə] – doğrudan da, həqiqətən modal sözü.

Təsdiq hökmünü nəzərə çatdırmaq məqsədi ilə nəqli cümlələrin əvvəlinə bəzən ان [ʔinnə] modal sözü əlavə olunur ki, ondan sonra cümlənin mübtədası müəyyənlikdə və təsirlik halda işlənməlidir.

Misal:

ان الكتاب هو صديق الانسان [ʔinnə-l-kitəbə huva sadiqu-l-ʔinsəni] – Doğrudan da kitab insanın dostudur.

Bəzən, ان [ʔinnə] ل [-lə] ədatı ilə işlənir ki, o, xəbərə təsir etmədən onun əvvəlinə bitişdirilir.

Misal:

ان الحياة لجميلة [ʔinnə-l-həyatə ləcəmilətun] – Həqiqətən də həyat gözəldir.

Xəbəri ön qoşmalı cümlələr də bəzən ان [ʔinnə] ilə başlanıla bilər. Burada mübtəda modal sözdən azacıq aralı (distant) vəziyyətdə işlədilsə də, təsirlik halını saxlayır.

Misal:

ان للحيطان اذانا [ʔinnə li-l-hitani ʔəzənən] - Doğrudan da divarların qulağı vardır.

ان في الاعادة افادة [ʔinnə fi-l-ʔiʔadəti ʔifadətən] – Həqiqətən, təkrarda xeyir var.

Nəqli cümlənin hər iki üzvü müəyyənlikdə olduğu halda cümlə üzvlərini vurğulayan aşağıdakı leksik vahidlər mövcuddur:

III şəxs əvəzliyi, انما [ʔinnəmə] – doğrudan da, كذلك [kəzəlİKə] həmçinin, -da, -də, الا ... ليس [leysə... ʔillə] deyil... yalnız, فقط [faqat] – yalnız, لكن [ləkinnə] – lakin.

Misal:

الحياة هي الامتحان [əl-həyatu hiyə-l-ʔimtihanu] – Həyat imtahandır.

انما الحياة الامتحان [ʔinnəmə-l-həyatu-l-ʔimtihanu] – Həqiqətən həyat imtahandır.

الحياة كذلك الامتحان [əl-həyatu kəzəlİKə-l-ʔimtihanu] – Həyat da imtahandır.

الحياة الامتحان كذلك [əl-həyatu-l-ʔimtihanu kəzəlİKə] – Həyat imtahandır, həmçinin.

ليس الحياة الا امتحان [leysə-l-həyatu ʔillə ʔimtihanun] – Həyat yalnız imtahandır.

لكن الحياة الامتحان [ləkinnə-l-həyatə-l-ʔimtihanu] – Lakin həyat imtahandır.

الحياة فقط الامتحان [əl-həyatu faqati-l-ʔimtihanu] – Yalnız həyat imtahandır.

الحياة الامتحان فقط [əl-həyatu-l-ʔimtihanu faqat] – Həyat yalnız imtahandır.

Mübtəda və xəbər in uzlaşan və ya uzlaşmayan söz birləşməsi ilə ifadəsi

İsmi cümlənin baş üzvləri tək-cə ayrı-ayrı sözlərlə deyil “mübtəda qrupu” və “xəbər qrupu” adlanan söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Bu növ birləşmələrlə düzələn ismi cümlələr ərəb dilində geniş yayılmışdır. Bunlardan:

1. Yalnız mübtədasi uzlaşan təyini söz birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

المجلة المذكورة شهيرة [əl-məcəllətu-l-məzkuratu şəhīratun] – Adı çəkilmiş məcmuə məşhurdur.

2. Yalnız xəbəri uzlaşan təyini söz birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

أذربايجان دولة مستقلة [ʔəzərbeycənu daulətun mustəqillətun] – Azərbaycan müstəqil dövlətdir.

3. Həm mübtəda və həm də xəbəri uzlaşan təyini söz birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

الرواية الجديدة مؤلف عصري [ər-rivayətu-l-cədidətu mu‘əlləfun ‘asriyyun] – Yeni roman müasir əsərdir.

4. Yalnız mübtədası sadə və ya çoxtərəfli izafət birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

شوارع المدينة نظيفة [şavari‘u-l-mədinəti nazifətun] – Şəhərin küçələri təmizdir.

5. Yalnız xəbəri sadə və ya çoxtərəfli izafət birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

المعلم في غرفة الدرس [əl-mu‘allimu fī ġurfəti-d-dərsi] – Müəllim dərs otağındadır.

6. Həm mübtədası və həm də xəbəri sadə və ya çoxtərəfli izafət birləşməsindən ibarət ismi cümlə.

Misal:

ابو حسين من عاصمة مصر [ʔəbu huseynin min ‘asiməti mısra] – Hüseyinin atası Misirin paytaxtındadır.

Xəbəri ön qoşmalı isimdən ibarət ismi cümlə

İsmi cümlənin geniş yayılmış növlərindən biri də xəbəri ön qoşma qəbul etmiş isimlə ifadə olunan cümlədir. Ərəb dilçiliyində həmin cümlələrin növünün təyin edilməsində fikir ayrı-

lığı mövcuddur: zərflik, ismi, feli, müstəqil, xəbəri ön qoşmalı ismi cümlə.

Qeyd olunmalıdır ki, xəbəri ön qoşmalı cümlələrdə xəbərin mübtədadan əvvəl və ya sonra gəlməsi məna fərqi ilə əlaqədardır.

Bütün ismi cümlələrdə olduğu kimi, mübtəda-xəbər ardıcılığında düzgün sıralanma əşyanın yerini bildirir.

Misal:

القاموس الجديد في خزانة الكتب [əl-qamusu-l-cədidu fi xizənəti-l-kutubi] – Yeni lüğət kitab şkafindadır.

İnversiya baş verdikdə xəbər-mübtəda sıralanmasında məqsəd:

- a) məntiqi vurğu bildirmək
- b) hər hansı bir əşyanın harada mövcud olması haqqında məlumat verməkdir.

Misal:

في خزانة الكتب قاموس جديد [fi xizənəti-l-kutubi qamusun cədidun] – Kitab şkafinda (hansısa) yeni bir lüğət vardır.

İkinci variantın digər əlamətdar cəhəti də ondan ibarətdir ki, burada mübtəda adətən artiklini itirir. Bununla yanaşı, xəbər-mübtəda konstruksiyasında mübtəda artikil ilə də işləyə bilər:

- a) danışan məlum əşyadan söhbət gedirsə
- b) məlumat verilən suala cavabdırsa

Misal:

بين هؤلاء الشباب الاذربيجاني [beynə həuləi-ş-şəbəbi əş-şəbbu-l-əzərbaycaniyyu] – Bu gənclər arasındadır Azərbaycan gənci.

Ərəb dilində xəbəri ل [li] ön qoşması ilə düzələn ismi cümlələr də mövcuddur. Bu kimi cümlələrin tərcüməsində çox diqqətli olmaq lazımdır, çünki ismi cümlə izafət birləşməsi kimi də tərcümə oluna bilər. Bununla yanaşı, ل [li] ön qoşması malikiyyət və ya sahiblik bildirərək izafəti bir növ əvəz edir.

Misal:

الملعب للمعهد [əl-məl'abu li-l-ma'hədi] – Stadion institutundur.

ملعب للمعهد [li-l-ma'hədi mal'abun] – İnstitutun bir stadionu vardır.

ملعب للمعهد [məl'abun li-l-ma'hədi] – İnstitutun (naməlum) stadionu

الكتاب لي [əl-kitəbu li] – Kitab mənimdir.

لي كتاب [li kitəbun] – Mənim bir kitabım vardır.

لي كتاب [kitəbun li] – Mənim bir kitabım.

Sual cümləsi

İsmi cümlələrin digər növünü sual cümləsi جملة استفهامية [cumlətun 'istifhəmiyyətun] təşkil edir. Sual cümləsi nəqli cümlədən həm sual intonasiyasına (səs xəbərin üzərində yuxarı qalxır, mübtədada isə aşağı düşür), həm də mübtəda ilə xəbərin yerinə görə fərqlənir.

Sual cümləsi bir qayda olaraq sual ədatı, sual əvəzliyi və sual zərfi ilə başlanır.

1. أ [ʔə] və ya هل [həl] – -mı // -mi ədatları ilə başlanan ismi cümlə.

Sual ədatları ilə başlanan cümlələrdə xəbər çox zaman mübtədadan sonra gəlir.

Misal:

أ هو مدرس؟ [ʔə huva mudərrisun] – O müəllimdirmi(müz.)?

هل هذا تيار؟ [həl həzə təyyərun] – Bu cərəyandirmi(müz.)?

Məntiqi vurğu ifadə etmək üçün sual ədatı olan cümlələrdə xəbər öz intonasiyasını dəyişmədən mübtədadan əvvəl də gələ bilər, yəni inversiya ola bilər.

Misal:

أ مدرس هو؟ [ʔə mudərrisun huva] – Müəllimdirmi o(müz.)?

هل مشغولة انت؟ [həl məşğulətun 'ənti] – Məşğulsanmı sən (müən.)?

2. من [mən] – kim?, ما [mə] və ya ماذا [məzə] – nə? sual əvəzliləri ilə başlanan ismi cümlə.

Misal:
من انت؟ [mən ʔntə] – Sən (müz.) kimsən?

ماذا هذا؟ [məzə həzə] – Bu nədir (müz.)?

ما هذا؟ [mə həzihi] – Bu nədir (müən.)?

Sual əvəzliyi və sual zərfi sual cümləsinin xəbəri vəzifəsini görür. Daha dəqiq desək, xəbər mübtədadan əvvəl gəlir, yəni nəqli ismi cümlədən fərqli olaraq inversiya baş verir.

Burada səs xəbər üzərində yuxarı qalxır, mübtəda üzərində isə aşağı düşür.

3. اين [ʔeynə] – harada? Sual zərfi ilə başlanan ismi cümlə.

Misal:
اين انتم [ʔeynə ʔəntum] – Siz (müz.) hardasınız?

اين فؤاد [ʔeynə fuʔədun] – Fuad hardadır?

Bəzi sual əvəzlilikləri və sual zərfi ön qoşmalarla da işlənir.

Misal:
لماذا ذلك [liməzə zəlīkə] – O nə üçündür?

من اين هند [min ʔeynə hindun] – Hind haradandır?

4. Alternativ sual cümləsi.

Bir sual vasitəsilə eyni zamanda iki müxtəlif şey və ya bir şeyin iki müxtəlif xüsusiyyəti haqqında soruşulan cümlə alternativ sual cümləsi adlanır. Alternativ sualda cümlə başında ya هل [həl], ya da ا [ʔə] sual ədatlarından biri durur, soruşulan iki söz arasında isə həm mənaca, həm də vəzifəcə bir-birinin eyni olan او [ʔau], ya da ام [ʔəm] yaxud, yoxsa yazılır. Çox zaman هل [həl] ədatı او [ʔau] ilə, ا [ʔə] ədatə ام [ʔəm] ilə işlənir.

هذه مجلة ام جريدة [ʔə həzihi məcəllətun ʔəm cəridətun] – Bu jurnaldır, yoxsa qəzetdir?

هل هي جميلة او دميمة [həl hiyə cəmilətun ʔau dəmimətun] – O gözəldir, yoxsa çirkin?

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985
2. Məmmədov Ə.S. Ərəb dili. Bakı: Azər nəşr, 1962
3. Məmmədov Ə.S. Ərəb dili. Bakı: Maarif, 1998

Ərəb dilində

1. ابو عمر بن عثمان، الكتاب، الجزء الاول، القاھرو، دار القلم، ۱۹۶۶
2. شرح المفصل في النحو للؤمخشري، تاليف الشيخ الامام ابو البقاء يعيش؛ مكتبة المثني
3. عباس حسن، اللغة و النهويين القديم و الحديث، القاھر، دار المعارف، ۱۹۶۶

Rus dilində

1. Гараев М.И. Порядок слов в современном арабском литературном языке. Баку: Издательство Бакинского университета, 2001
2. Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. М.: Наука, 1972
3. Мамедов А.Дж. О простом предложении в современном арабском литературном языке. Автореферат дисс. канд. филол. наук. М.: 1953
4. Мамедов А.Дж. Учебник арабского языка. Баку: Maarif, 1980
5. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1960
6. Халидов Б.З. Учебник арабского языка. Ташкент: Учитель, 1965

Mündəricat

Giriş	3
Nəqli ismi cümlə	4
Mübtəda və xəbər in uzlaşan və ya uzlaşmayan söz birləşməsi ilə ifadəsi	11
Xəbəri ön qoşmalı isimdən ibarət ismi cümlə	12
Sual ismi cümləsi	14
Praktik çalışmalar	16
Ədəbiyyat	18

Çapa imzalanmışdır 16.04.2012. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 1,25 ç.v. Sayı 200.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.